

Diversiteit in waarden en religiositeit in een hogeschool

Dries Berings

Stef Adriaenssens

Dr. D. Berings (dries.berings@hubrussel.be) is verbonden aan

het Centrum voor Duurzaam

Ondernemen (CEDON),

Hogeschool-Universiteit Brussel.

Dr. S. Adriaenssens is verbonden

aan het Centrum voor Duurzaam

Ondernemen (CEDON),

Hogeschool-Universiteit Brussel.

In voorliggend onderzoek exploreren we de levenswaarden en levensbeschouwelijke oriëntatie van de eerstejaarsstudenten in een brede waaier van bacheloropleidingen. We onderzoeken verschillen tussen studierichtingen en analyseren ook het verband tussen enerzijds de levenswaarden en anderzijds de levensbeschouwelijke oriëntatie. We gaan ook na of levenswaarden en levensbeschouwelijke oriëntatie gerelateerd zijn aan persoonsgebonden factoren zoals geslacht, vooropleiding, etnisch-culturele en socio-economische status. In de top van de waardenhiërarchie vinden we zowel wij-waarden (Altruïsme en Universalisme) als ik-waarden (Genot). Conservatieve waarden (Conformiteit, Zekerheid en Traditie) bevinden zich onderaan de waardenhiërarchie. Verschillen in waarden tussen de studiegebieden hangen vooral samen met de dimensie ik-waarden versus wij-waarden. Ook verschillen in levensbeschouwing en religie zijn verbonden met de gemaakte studiekeuze. De mate waarin de levensbeschouwing religieus is geïnspireerd correleert positief met conservatieve waarden en negatief met hedonistische waarden. Verschillen in levenswaarden en levensbeschouwelijke oriëntatie hangen niet alleen samen met de gemaakte studiekeuze maar ook met geslacht en etnische achtergrond. In de discussie staan we stil bij de belangrijkste resultaten van het onderzoek, de methodologische beperkingen en de mogelijkheden om de enquêteresultaten als leerstof te gebruiken in de klascontext om zo de reflectie en het debat over diversiteit te stimuleren.

INLEIDING

Gedeelde waarden

Het belang van gedeelde waarden wordt zowel in het bedrijfsleven als in het onderwijs sterk benadrukt (Berings, 2006; 2008). Het concept van de 'shared values' als kern van de organisatiecultuur werd al in de jaren '80 geïntroduceerd en werd op die manier populair in het bedrijfsleven (Peters & Waterman, 1982). Een decennium later ging het ook deel uitmaken van competentie management (Hamel & Prahalad, 1994). Ook in het onderwijs wordt de zinsnede 'alle neuzen in dezelfde richting' gemakkelijk in de mond genomen en zijn gedeelde waarden basisingrediënten van mission statements. De zoektocht naar collectief gedragen waarden, normen en doelstellingen wordt bovendien gezien als een basisingrediënt van 'quality culture' die kwaliteit van hogescholen en universiteiten moet schragen (Berings, 2009; Viljoen & Van Waveren, 2008; Harvey & Stensaker, 2008).

Diversiteit

Paradoxaal genoeg gaat deze aandacht voor gemeenschappelijkheid hand in hand met groeiende aandacht voor diversiteit (Davidson & Fielden, 2003). Meerdere vaststellingen leidden ertoe dat het tertiaire onderwijs meer aandacht is gaan besteden aan de verschillen binnen de studentenpopulatie (Van Remoortere, Simons, de Graef & Bastiaens, 2009). De culturele constitutie van de samenleving is meer divers geworden, onder meer door de opeenvolgende migratiegolven (Liebig, 2009). Als een onderwijsinstelling werk wil maken van diversiteit én een steeds diverser wordende studentengroep wil voorbereiden op een professioneel bestaan in ondernemingen of organisaties, dan stoot men steevast op de diversiteitsparadox vooral het streven naar 'gelijkheid met respect voor verschil' (Berings, Grieten & De Feyter, 2009). De behoefte aan een aantal waarden waarin iedereen zich kan vinden blijft toenemen, maar komt onder druk te staan door de toenemende diversiteit die er ons juist toe aanzet om met waardenverschillen rekening te houden.

Gemeenschappelijkheid én verschil

Het spanningsveld tussen gedeelde waarden en diversiteit manifesteert zich in het bijzonder wanneer een onderwijsinstelling de eigen levensbeschouwelijke identiteit wil benadrukken en die identiteit tegelijk wordt uitgedaagd door de toenemende verscheidenheid in levensbeschouwelijke en godsdienstige achtergrond van de studenten. Die paradox zet ons ertoe aan om in het diversiteitsonderzoek aandacht te besteden aan gemeenschappelijkheid én aan verschil in waarden van studenten.

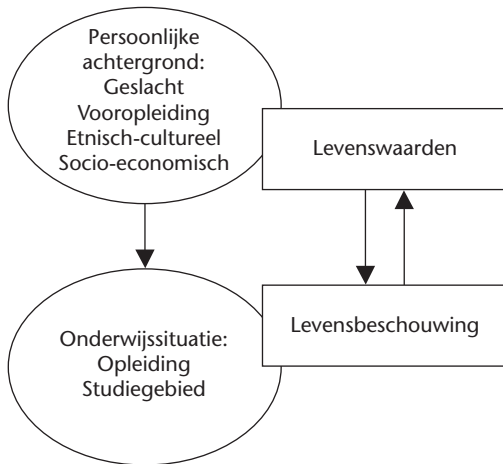
De levensbeschouwing en levenswaarden van studenten

Op basis van schriftelijke enquëtering beschrijven we de waarden en de levensbeschouwelijke oriëntatie van de studenten in een brede waaier van bacheloropleidingen in een Brusselse instelling voor hoger onderwijs. We gaan na hoe de levenswaarden en aspecten van levensbeschouwing verdeeld zijn over diverse studierichtingen en studiegebieden. We staan ook stil bij de relatie tussen de mate waarin studenten bepaalde waarden hoog in het vaandel dragen en hun levensbeschouwelijke oriëntatie. Zijn die onafhankelijk van elkaar of juist sterk verweven? Om meer zicht te krijgen op mogelijke predictoren van levenswaarden en levensbeschouwing, verkennen we de relatie met persoonsgebonden factoren, zoals geslacht, vooropleiding, etnisch-culturele en socio-economische status. We kunnen de gegevens die we hiervoor inbrengen in de analyses voorstellen als in figuur 1.

Levenswaarden

Rechts in nevenstaand model staan de te verklaren variabelen. De eerste set bestaat uit tien levenswaarden, zoals die werden gedefinieerd en onderzocht door Schwartz (1992) (figuur 2). De wijze waarop Schwartz invulling geeft aan het concept waarde, sluit aan bij de benadering binnen de sociale wetenschappen (Berings, 2006, 2008; Dose, 1997; Roe & Ester, 1999). Waarden kunnen, maar hoeven geen ethische of morele connotatie te hebben. Waarden kunnen met andere woorden deugden zijn zoals 'eerlijkheid' en 'trouw' maar ook meer utilitaire zaken zoals 'geld' en 'macht'. Waarden zijn standaarden die individuen, groepen of gemeenschappen hanteren om keuzes te maken en oorde-

len uit spreken, en die op die manier richtinggevend zijn voor het eigen doen en laten, de eigen keuzes, het innemen van standpunten, het evalueren en rechtvaardigen van eigen en andermans gedrag of beleid. Eenvoudig gesteld: waarden hebben te maken met wat mensen (individuen, groepen en gemeenschappen) belangrijk en minder belangrijk vinden. Dergelijke waarden maken deel uit van de sociale en persoonlijke identiteit. Ze worden aangeleerd door middel van een socialisatieproces. Dit socialisatieproces kan zich op verschillende niveaus voltrekken: samenleving, cultuur, gezin, subcultuur, professionele cultuur, bedrijf, organisatie, team.

Figuur 1 Exploratiemodel

Levensbeschouwing en religie

Batson (1993; geciteerd door Dezutter, Soenens en Hutsebaut, 2006) brengt uiteenlopende aspecten van religie onder in twee hoofdcomponenten, namelijk 'religieuze betrokkenheid en gedrag' enerzijds en 'religieuze attitudes en oriëntaties' anderzijds. Beide componenten komen aan bod in ons onderzoek. Wat het eerste betreft, besteden we aandacht aan de identificatie met een bepaalde godsdienst, het geloof van de ouders en de betrokkenheid bij religieuze activiteiten (Adriaenssens & Van Droogenbroeck, 2005; Batson, Schoenrade & Ventis, 1993; Dezutter e.a., 2006; Verhoeven, 1994). Wat het tweede betreft, gaan we na hoe belangrijk levensbeschouwing en religie zijn voor de student. Het belang dat studenten hechten aan religie wordt hierbij vergeleken met het belang dat men meer algemeen hecht aan levensbeschouwing, in het bijzonder 'stilstaan bij de zin en betekenis van het leven'. We gaan ook na in welke mate religieuze bronnen een rol spelen bij het tot stand komen van de eigen levensbeschouwelijke oriëntatie. Hierbij beperken we ons niet tot de religieuze oriëntatie, maar gaan we na welke bronnen en actoren – zowel religieuze als niet-religieuze – studenten inspireren om aan de eigen levensbeschouwing inhoud te geven. Op die manier besteden we in ons onderzoek aandacht aan het gebied tussen 'gebonden religiositeit' en 'onverschilligheid'. Men mag er immers niet van uitgaan dat burgers die de band met het instituut kerk helemaal of grotendeels verbreken meteen vervallen in een totale a-religieuze of

a-spirituele levenshouding waarbij levens- en zingevingsvragen systematisch worden genegeerd. Tussen 'gebonden religiositeit' en 'onverschilligheid' bevindt zich met andere woorden een groeiende groep van 'ongebonden spirituelen' die volgens recent onderzoek een kwart van de Nederlandse bevolking zouden uitmaken (Kronjee & Lampert, 2006). Of deze groep ook in België groeiend is, is niet geheel duidelijk. De Europese Waardenstudie, waarvoor vergelijkbare gegevens verzameld werden in 1981, 1990 en 1999, laat op het vlak van religieuze orthodoxie geen duidelijke afnemende trend zien (Dobbelaere & Voyé, 2000).

Het Nederlandse onderzoek stelt dat de ongebonden spirituelen geloven in reïncarnatie, aan wellness, yoga en meditatie doen en betrokken zijn bij maatschappelijke thema's. Zij zien in dit ogenschijnlijk toevallig samenraapsel toch een zekere lijn (Trouw, 21 december 2006). Ook andere auteurs herkennen dit fenomeen en noemen het 'religie à la carte', 'relishopping' of meer denigrerend 'supermarktgelooft' (Dezutter & Hutsebaut, 2006; Elchardus & Heyvaert, 1991). De omvang van deze 'nieuwe' levensbeschouwelijke groep geeft aan dat de dichotomie gelovig-ongelovig te simpel is, en ontoereikend om de schakeringen in spiritualiteit en levensbeschouwing in onze maatschappij te vatten (Bouten, 2007; Kunneman, 2006). Naast meer pragmatische en heterodoxe vormen van religieuze betrokkenheid en praktijk, kent de diversiteit een tweede pijler van niet-christelijke religies, in het bijzonder door de instroom van islamitische migranten. De groei van deze groep geeft vaak aanleiding tot economische, politieke en culturele conflicten (Meuleman & Billiet, 2003), die dikwijls in termen van 'waarden en normen' worden geformuleerd. Ofschoon de doorstroom naar het tertiair onderwijs van migrantenjongeren met een islamitische achtergrond moeilijk verloopt, is de aanwezigheid van deze groeiende minderheid een feit in hogescholen en universiteiten (Lacante, Almaci, Van Esbroeck, Lens & De Metsenaere, 2007). Daarom is het van belang om islamitische religieuze betrokkenheid als een bron van diversiteit mee te nemen in het onderzoek. Uit ervaring en vooruitlopend op de resultaten durven we hier reeds te stellen dat de studentenpopulatie aan een Vlaamse katholieke hogeschool, wat religie en levensbeschouwing betreft, heel divers is. Een dergelijke diverse achtergrond vraagt om een interreligieuze dialoog, en ruimer, een openheid tegenover diverse vormen van waarden. Met ons onderzoek peilden we daarom ook naar de openheid en bereidheid tot dialoog met andersdenkenden.

Persoonlijke achtergrond

Wanneer studenten de hogeschool of universiteit binnenkomen hebben ze reeds hun waardehiërarchie en levensbeschouwing grotendeels opgebouwd. Ze brengen met andere woorden hun waarden mee naar de hogeschool of universiteit. Om te weten welke studenten welke waarden met zich meedragen, gaan we na hoe waarden gerelateerd zijn aan persoonlijke achtergrondkenmerken.

De variabele geslacht ontbreekt zelden in onderzoek naar waarden. Steevast wordt aangetoond dat er nogal wat geslachtsverschillen op dat vlak bestaan (Schwartz & Rubel, 2005; Van den Broeck & Vanderheyden, 2000). Uit de meta-analyse van Schwartz blijkt dat mannen meer gewicht geven aan 'macht', 'prikkeling', 'genot', 'pres-

teren' en 'zelfsturing'. 'Altruïsme' en 'universalisme' blijken dan weer typisch vrouwelijke waarden te zijn. In mindere mate is dat ook het geval voor 'zekerheid'. Voor 'traditie' en 'conformiteit' vindt men in deze meta-analyse geen consistente geslachtsverschillen. Het is ook duidelijk dat levensbeschouwing en religie een gendergerelateerd thema is (Flannelly & Galek, 2006). Toch mogen we niet al te voorbarig concluderen dat vrouwen altijd, overal en op alle vlakken meer religieus zijn dan mannen. Geslachtsverschillen met betrekking tot religiositeit zouden namelijk cultuurafhankelijk zijn en ook anders tot uiting komen naargelang de gebruikte meetmethode (Loewenthal, MacLeod & Cinnirella, 2002). Alleszins bestaan er voldoende argumenten om de factor geslacht mee te nemen in diversiteitsonderzoek rond waarden.

Studenten dragen hun waarden mee wanneer ze starten in het hoger onderwijs, is de gedachte. Om te verifiëren of dit inderdaad zo is, gaan we na in hoeverre de gemeten waarden en aspecten van levensbeschouwing gerelateerd zijn aan etnisch-culturele en socio-economische factoren. De relevantie van dergelijke achtergrondfactoren in waardenonderzoek werd reeds eerder aangetoond (Dobbelaere, Elchardus, Kerkhofs & Voyé, 2000). We weten bovendien, dat zowel de socio-economische als etnisch-culturele achtergrond een belangrijke impact heeft op de schoolloopbaan (Duquet, Glorieux, Laurijsen & Van Dorsselaer, 2007). In ons onderzoek betrekken we één aspect hiervan, namelijk de gevolgde onderwijsvorm, en vergelijken we studenten uit het Algemeen Secundair Onderwijs (ASO) met studenten uit andere onderwijsvormen (Technisch, Beroeps- of Kunstonderwijs).

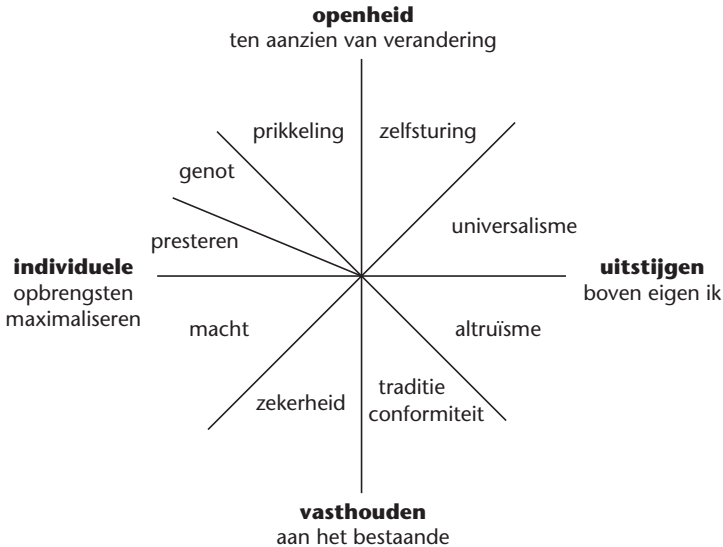
Voorgaande factoren situeren zich allemaal vóór de intrede in het hoger onderwijs. Ook daarna kunnen nog socialisatieprocessen op gang komen, die bestaande waardenverschillen kunnen versterken.

Onderwijssituatie

We onderzoeken ook de relatie met het gekozen studiegebied. Gezien de cross-sectionele opzet van het onderzoek, kunnen we hier geen uitsluitsel geven aangaande de richting van de causaliteit. Is de studiekeuze ingegeven door waarden? Of andersom: worden waarden gecultiveerd binnen studiegebieden en opleidingen? Hoe dan ook, inzicht in de verschillen tussen studiegebieden en opleidingen kan bijdragen aan een meer bewust omgaan met diversiteit binnen de hogeschool of universiteit, en in het bijzonder aan mogelijk verschillende behoeften binnen opleidingen. Op het moment van de meting telde de onderwijsinstelling vier studiegebieden en dertien opleidingen. Het gaat concreet over het studiegebied Economie & Management (EM), met als specifieke opleidingen Handelswetenschappen, Handelingenieur en Milieu & Preventiemanagement, het studiegebied Gezondheidszorg met als opleidingen Verpleegkunde, Ergotherapie, Medische Beeldvorming en Optiek & Optometrie, het studiegebied Onderwijs met als opleidingen de vier lerarenopleidingen (Kleuter, Lager, Secundair Algemene Vakken en Secundair Lichamelijke Opvoeding) en het studiegebied Sociaal-agogisch Werk met als opleidingen Sociaal Werk en Orthopedagogie.

METHODE

De gegevens werden verzameld via een schriftelijke klassikale bevraging, aangevuld met een online bevraging van 733 studenten die als nieuw ingeschreven studenten zijn geregistreerd in een van de dertien Nederlandstalige bacheloropleidingen aan de Hogeschool-Universiteit Brussel. Voor het meten van waarden werd gebruik gemaakt van de korte versie van de waardenvragenlijst van Schwartz (2003). Het gaat om een beknopt instrument waarmee via 21 vragen de tien levenswaarden worden gemeten. De module maakt deel uit van de European Social Survey (www.europeansocialsurvey.org). De gemeten levenswaarden situeren zich in een tweedimensionale betekenisruimte (Schwartz, 1992; Ros, Schwartz & Surkiss, 1999). De horizontale as gaat van ik-waarden naar wij-waarden ('self enhancement' versus 'self transcendence'). De verticale as staat voor openheid ten aanzien van verandering versus vasthouden ('openness to change' versus 'conservation'). Zie figuur 2.

Figuur 2 Schwartz' betekenisruimte voor levenswaarden

Een betrouwbare indicator voor bronnen van zingeving werd opgesteld door een ad hoc ontwikkeld instrument op basis van 24 'bronnen van levensbeschouwing'. Met behulp van de uitkomsten van een hoofdcomponentenanalyse construeerden we drie betrouwbare subschalen die we respectievelijk Religie, Rationaliteit en Zingevingsmarkt noemen (Berings, 2008). De schaal Religie is een indicator voor de mate waarin een student zijn levensbeschouwing baseert op bronnen die aan religie of religieuze instanties refereren, zoals gebed, heilige boeken (de bijbel of de koran), de eigen religie, religieuze gebouwen, religieuze gezagsdragers, godsdienstlessen of religieuze boeken. Deze schaal gaat dus over religieuze zingeving. We duiden de schaal verder kortweg aan met Religie. De tweede component is gebaseerd op bronnen van levensbeschouwing die geen religieuze connotatie hebben. Het gaat hier om wetenschap, filosofie en

argumentatie. De bijhorende schaal noemen we Rationaliteit, die vooral wordt bepaald door items met betrekking tot wetenschap, filosofie en politiek. Deze items hebben met elkaar gemeen dat ze steeds refereren aan bronnen van levensbeschouwing die niet noodzakelijk religieus zijn en waarover publiek, en over de levensbeschouwingen heen, gedelibereerd kan en moet worden. De derde schaal, die we het label Zingevingsmarkt gaven, verwijst naar de mate waarin de student zich voor het beantwoorden van levensbeschouwelijke vragen baseert op zaken als songteksten, horoscopen, films, gedichten en bezinningsteksten. Deze derde component en bijhorende schaal komt qua betekenis dicht in de buurt van wat onder ‘relishopping’ of ‘supermarktgelooft’ wordt verstaan (Dezutter & Hutsebaut, 2006) of meer positief, als een kenmerk van de ‘ongebonden spirituelen’ wordt gezien (Kronjee & Lampert, 2006). De schaal Zingevingsmarkt refereert aan jongeren (en ook volwassenen) die voor hun zingeving een beroep doen op een breed aanbod van mogelijke bronnen op de Zingevingsmarkt. De betrouwbaarheid (Cronbach alfa) van de aldus geconstrueerde schalen is 0,90, 0,67 en 0,66 respectievelijk voor Religie, Rationaliteit en Zingevingsmarkt.

We gingen ook na in hoeverre studenten open staan voor dialoog met mensen met een andere levensbeschouwelijke achtergrond. Om deze openheid te meten werden acht items geformuleerd, waaronder *Ik vind verschillen in overtuiging verrijkend* en *Ik ga graag in discussie met personen met een andere overtuiging*. Hoofdcomponentenanalyse en betrouwbaarheidsanalyses gaven aan, dat op basis van zeven van de acht items een betrouwbare schaal kan worden geconstrueerd (Cronbach alfa = 0,80). Als indicator voor de socio-economische status nemen we de financiële toestand van het gezin zoals die door de student zelf wordt ingeschat. Omwille van de scheve verdeling die we krijgen op basis van de oorspronkelijke vijfpuntenschaal herleiden we deze variabele hier tot dichotome variabelen (ongunstig versus gunstig). Wat de etnisch-culturele achtergrond betreft, beperken we ons, omwille van de kleine aantallen, eveneens tot een dichotomie, namelijk autochtone versus allochtone studenten. We spreken van een allochtone student wanneer ouders en/of grootouders in het buitenland geboren zijn én als men thuis een andere taal spreekt dan het Nederlands (al dan niet in combinatie met Nederlands).

RESULTATEN

De centrale factoren in onze exploratie zijn enerzijds de tien levenswaarden zoals gedefinieerd door Schwartz en anderzijds een aantal indicatoren voor de levensbeschouwelijke oriëntatie. Vooraleer alle verbanden met mogelijke predictoren te verkennen, staan we eerst stil bij deze indicatoren op zich en hun relatie met de onderwijsvormen en opleidingen.

Levenswaarden

In tabel 1 geven we de tien levenswaarden met hun omschrijving. We rangschikken ze op basis van het rekenkundig gemiddelde als verkregen in de hele steekproef.

Tabel 1 Tien levenswaarden

Nederlands	Engels	Code	Omschrijving	Rang	Rang (G)
Altruïsme	Benevolens	WE	Zorgen en zich inzetten voor andere mensen. Trouw zijn aan vrienden en dierbaren.	1	1
Genot	Hedonism	HE	Zich vermaken. Zichzelf verwennen. Plezier maken.	2	2
Universalisme	Universalism	UN	Gelijke kansen voor iedereen en openstaan voor andersdenkenden. Zorg voor de natuur.	3	3
Zelfsturing	Self-direction	ZS	Dingen op eigen, originele manier doen. Vrij en onafhankelijk zijn van anderen.	4	4
Prikkeling	Stimulation	ST	Verrassingen, variatie en nieuwe dingen kunnen doen. Avontuur en spanning.	5	5
Prestatie	Achievement	PR	Laten zien wat men kan. Erkenning krijgen voor prestaties.	6	6
Traditie	Tradition	TR	Nederigheid en bescheidenheid. Respect voor familiale en religieuze tradities.	8	7
Zekerheid	Security	ZE	Een veilige omgeving. Een beschermende overheid.	7	8
Conformiteit	Conformity	CO	Regels respecteren. Zich gedragen volgens de verwachtingen van anderen.	9	9
Macht	Power	PO	Veel geld en bezit. Andere mensen naar zijn hand zetten.	10	10

Rang (G): rangordening op basis van gewogen gemiddelden (gelijke vertegenwoordiging van de vier studiedomeinen)

De resultaten geven aan dat zowel 'ik-waarden' als 'wij-waarden' hoog in de waardenhiërarchie van studenten staan. Wat de verticale dimensie betreft, zijn het vooral de waarden aan de kant 'openheid', die hoog in de waardehiërarchie van de studenten staan. Eén waarde die in de betekenisruimte van Schwartz aan de behoudende kant staat, namelijk altruïsme, staat eveneens bovenaan in de waardehiërarchie.

Vooraleer in te gaan op mogelijke persoonsgebonden predictoren van deze levenswaarden, bekijken we de tien levenswaarden in functie van vier onderscheiden studiegebieden, zie tabel 2. Er zijn significante verschillen tussen de studiegebieden voor vijf van de tien waarden. Altruïsme ('Benevolens') krijgt een relatief hoog gewicht in de studiegebieden Sociaal-agogisch Werk (SAW) en Gezondheidszorg (GEZ). De laagste score voor Altruïsme vinden we in het studiegebied Economie & Management (EM). Voor Universalisme vinden we een opvallend laag gewicht in EM en de hoogste score voor SAW, gevolgd door GEZ en Onderwijs (OND). De prestatiegerichtheid scoort opvallend laag in SAW en opvallend hoog voor EM vergeleken met de andere studiegebieden. Voor de waarde Macht zien we een vergelijkbare verdeling: een hoger gewicht in EM vergeleken met de andere studiegebieden. Algemeen valt op, dat de studiegebieden vooral van elkaar verschillen op de horizontale dimensie in de tweedimensionele betekenisruimte van Schwartz, met name de ik-waarden ('self enhancement') versus de

wij-waarden ('self transcendence'), waarbij vooral het studiegebied Economie & Management relatief meer gewicht legt op de ik-waarden. (NB: De scores op de tien waarden zijn gestandaardiseerde scores binnen elke student. Dit houdt in, dat de score die de student geeft, steeds wordt afgetrokken van de gemiddelde score die hij heeft gegeven voor alle vragen samen. De gemiddelden in de tabel schommelen daardoor rond het nulpunt.)

Tabel 2 Tien levenswaarden in vier studiegebieden

	EM	GEZ	OND	SAW	sig.
Altruïsme	0,50	1,03	0,86	1,11	**
Genot	0,63	0,51	0,67	0,64	
Universalisme	0,07	0,52	0,40	0,65	**
Zelfsturing	0,23	0,15	0,33	0,38	*
Prikkeling	0,03	0,08	0,11	0,08	
Prestatie	0,25	-0,23	-0,10	-0,48	**
Zekerheid	-0,29	-0,23	-0,35	-0,45	
Traditie	-0,49	-0,27	-0,20	-0,27	
Conformiteit	-0,66	-0,60	-0,78	-0,80	
Macht	-0,30	-1,22	-1,15	-1,19	**

Het is van belang erop te wijzen, dat de respondenten geen aselechte steekproef van de Vlaamse of Belgische jongeren zijn. Een ruwe vergelijking tussen deze studenten en het cohort tussen 18 en 23 jaar in België leert ons, dat de verschillen met onze steekproef groot zijn. Zo hechten jongeren in het algemeen, vergeleken met de door ons onderzochte studenten, veel meer waarde aan conformiteit en zekerheid en zijn ze significant minder altruïstisch, hedonistisch en universalistisch. (Deze vergelijking gebeurde op basis van een ANOVA-analyse. De referentiegroep is getrokken uit de Belgische gegevens van de derde golf van de European Social Survey (2006). Onze respondenten werden vergeleken met de 152 respondenten uit de leeftijdscohort van 18 tot 23 jaar.) Dit hoeft niet te verbazen, aangezien jongerenonderzoek systematisch uitwijst dat scholing niet alleen sterk correleert met levenskansen, maar ook met waarden en attitudes (Derks, 2006).

Levensbeschouwing

Op de vraag in hoeverre men levensbeschouwing belangrijk vindt, antwoordde 43% duidelijk positief (4 of 5 op een vijf-puntenschaal gaande van 'helemaal niet belangrijk' tot 'van het allergrootste belang'). We vroegen aan de studenten ook rechtstreeks of ze zichzelf gelovig noemen of niet. 28% noemt zichzelf gelovig en 37% ongelovig, 35% zegt te twifelen, 56% noemt zichzelf christen, 3% moslim en 3% bekent zich tot een andere geloofsgemeenschap (Berings, 2008). Voor de groep van moslims valt 'moslim zijn' quasi volledig samen met overtuigd gelovig zijn. Dit is veel minder het geval voor de studenten die zich christen noemen (Berings, 2008). Deze vaststelling is

congruent met de sociaalwetenschappelijke literatuur die al in de jaren '70 van de vorige eeuw de opkomst vaststelde van een 'sociaal-culturele christenheid' (Billiet & Dobbelaere, 1976). Dit begrip betekent dat een groeiende groep zich weliswaar een 'christelijke' identiteit aanmeet, maar niet langer op alle dimensies voldoet aan de definitie van een christen. Sommige sociaal-culturele christenen gaan nooit of zelden naar de kerk of geloven niet in centrale leerstellingen van de kerken.

We vergeleken studiegebieden en opleidingen op de drie subschalen van bronnen van levensbeschouwing (Religie, Rationaliteit, Zingevingsmarkt) en een schaal waarmee de openheid voor dialoog met 'andersdenkenden' wordt gemeten (Openheid). Verschillen worden hier in mindere mate verklaard door de studiegebieden, maar meer door de specifieke opleidingen (Van Speybroeck, 2008). Voor alle schalen vinden we statistisch significante verschillen tussen de opleidingen. Het belang van levensbeschouwing scoort het hoogst in de opleidingen Sociaal Werk, Orthopedagogie en Verpleegkunde en het laagst in de Lerarenopleiding Lichamelijke Opvoeding. Religieuze zingeving krijgt het meeste gewicht in Verpleegkunde, Lerarenopleiding Kleuteronderwijs en Sociaal Werk en het minst in de Lerarenopleiding Lichamelijke Opvoeding. Rationaliteit als bron scoort het hoogst in Sociaal Werk, Milieu- & Preventiemanagement en het laagst in de opleidingen Lerarenopleiding Lichamelijke Opvoeding en Lerarenopleiding Kleuteronderwijs. De Zingevingsmarkt komt dan weer het duidelijkst in beeld in de Lerarenopleidingen, zowel Kleuter-, Lager en Secundair Onderwijs. De hoogste Openheid ten aanzien van andersdenkenden vinden we in Sociaal Werk, Optiek en Verpleegkunde. De laagste scores voor Openheid vinden we in de Lerarenopleiding Lichamelijke opvoeding, Handelsingenieur en Handelswetenschappen.

Levenswaarden en levensbeschouwing

Om de relatie tussen enerzijds waarden en anderzijds levensbeschouwing te verkennen, berekenden we enkelvoudige Pearsoncorrelaties tussen de tien levenswaarden en de drie bronnen van levensbeschouwing (Religieuze zingeving, Rationaliteit, Zingevingsmarkt). De correlatiecoëfficiënten zijn laag tot matig. De waarden die men belijdt worden met andere woorden slechts beperkt bepaald door de bronnen waarop men zijn levensbeschouwing baseert of vice versa. Wel is het zo, dat van de drie bronnen van zingeving de religieuze zingeving het sterkst samenhangt met de levenswaarden van de studenten. De factor Religieuze zingeving is significant positief gecorreleerd met de waarden Universalisme, Traditie en Conformiteit en significant negatief met Genot, Zelfsturing, Prikkeling, Prestatie en Macht. Voor de andere twee schalen Rationaliteit en Zingevingsmarkt vinden we veel minder significante correlaties. Religie *à la carte* blijkt dus veel minder sterk samen te hangen met algemene waarden. Ook in de literatuur over nieuwe sociale bewegingen en de religieuze of 'spirituele' commercialisering, wordt vaak vastgesteld dat deze praktijken en overtuigingen relatief oppervlakkige indrukken op mensen achterlaten (Dobbelaere & Voyé, 2000). Die mening wordt echter niet gedeeld door alle onderzoekers. Met name Kronjee en Lampert (2006) stellen dat ongebonden spirituelen juist verantwoordelijke burgers zijn die zich betrokken voelen en betrokken zijn bij zaken als milieu, mensenrechten en goede doelen.

Verder valt op dat de waarde Universalisme correleert met alledrie de schalen. De mate waarin men een beroep doet op bronnen van levensbeschouwing lijkt hier belangrijker dan de aard van de bronnen waarop men zich beroept. Deze samenhang suggereert dat een expliciete en bewuste preoccupatie met waarden en zingeving belangrijker is voor een universalistische oriëntatie dan de precieze aard van de bron. Universalisme is met andere woorden recht evenredig aan het aantal bronnen maar wordt minder bepaald door de aard van de bronnen. In onze onderzoeksresultaten vinden we in elk geval weinig argumenten om te stellen dat één bepaalde groep ('religieuzen', 'rationelen' of 'ongebonden spirituelen') meer aanspraak kan maken op de waarde Universalisme dan de andere.

Tabel 3 Correlaties tussen tien levenswaarden en bronnen van levensbeschouwing

LEVENSWAARDEN	Religie	Rationaliteit	Zingeving
Altruïsme	0,03	-0,01	0,08*
Genot	-0,27**	-0,13**	-0,01
Universalisme	0,15**	0,19**	0,10**
Zelfsturing	-0,13**	0,08*	-0,07
Prikkeling	-0,12**	0,00	0,02
Prestatie	-0,16**	-0,06	-0,04
Traditie	0,31**	0,00	0,00
Zekerheid	0,07*	-0,04	0,04
Conformiteit	0,19**	-0,04	-0,04
Macht	-0,16**	-0,04	-0,10**

Als we nagaan of de tien levenswaarden op een vergelijkbare manier verband houden met zichzelf gelovig noemen en zich bekennen tot een welbepaalde godsdienst vinden we verschillen voor dezelfde waarden. In bepaalde gevallen is het de groep van 'ongelovigen' die zich significant onderscheidt van de 'gelovigen' en 'twijfelaars'. Zo hechten studenten die zichzelf 'ongelovig' noemen meer belang aan Genot. In andere gevallen zien we een lineaire trend, bijvoorbeeld voor Traditie. Deze waarde scoort het hoogst bij de 'gelovigen' en minst bij de 'ongelovigen'. De 'twijfelaars' situeren zich er netjes tussenin. Bij een vergelijking tussen religies waarmee men zich identificeert, vinden we ook hier het grootste verschil voor de levenswaarde Traditie. Moslims hebben de hoogste score. Overigens geldt voor deze kleine groep dat ze ook elders een verschillend waardenpatroon hebben. Studenten die zichzelf 'moslim' noemen geven opvallend minder gewicht aan Genot, Zelfsturing en Prikkeling en meer gewicht aan Traditie en Conformiteit. Daarnaast merken we nog op, dat de waarden Universalisme en Altruïsme, die nogal gemakkelijk met de christelijke traditie worden geassocieerd, even belangrijk of iets belangrijker worden bevonden door de 'niet-christenen'.

Persoonsgebonden predictoren van levenswaarden en levensbeschouwing

We stelden al vast, dat levenswaarden en aspecten van levensbeschouwing gerelateerd zijn aan de studieoriëntatie (studiegebied of opleiding). Wat dat laatste betreft weten we dat die studieoriëntatie niet los gezien kan worden van persoonsgebonden factoren zoals geslacht, vooropleiding, socio-economische status en etnisch-culturele achtergrond. Om in deze kluwen van factoren wat klaarheid te scheppen, staan we stil bij enkele verbanden tussen persoonsgebonden factoren enerzijds en levenswaarden en aspecten van levensbeschouwing anderzijds. We gaan voor de tien levenswaarden na, of er een verband bestaat met de onderzochte persoonsgebonden factoren. Wat levensbeschouwing betreft, beperken we ons tot de drie schalen met betrekking tot bronnen van zingeving en de schaal voor bereidheid tot dialoog (Openheid).

Geslacht

De verschillen in waarden bevestigen een aantal genderstereotypen en de resultaten verkregen uit internationale meta-analyses (Schwartz & Rubel, 2005): vrouwen zijn 'altruïstischer' en meer 'maatschappelijk georiënteerd', zie tabel 4. (NB: De scores op de tien waarden zijn gestandaardiseerde scores binnen elke student. Dit houdt in dat de score die de student geeft steeds wordt afgetrokken van de gemiddelde score die hij heeft gegeven voor alle vragen samen. De gemiddelden in de tabel schommelen daarvoor rond het nulpunt. Negatieve waarden duiden erop, dat de waarden vergeleken met de andere waarden minder gewicht krijgen. Bij een positieve waarde is het net andersom. Voor de schalen met betrekking tot levensbeschouwing is er geen sprake van standaardisatie. De gerapporteerde gemiddelden zijn hier de gemiddelden verkregen op een vijfpuntenschaal gaande van 1 tot 5.) Samenvattend kunnen we stellen dat vrouwen meer 'wij-gericht' zijn. Mannen zijn meer 'prestatiegericht' en meer gericht op de maximalisatie van de eigen opbrengsten. Samengevat: mannen lijken meer 'ik-gericht'. Dat vrouwen behoudender en ook religieuzer zouden zijn, komt minder sterk naar voren. De verschillen voor de waarden Traditie en Conformiteit zijn statistisch significant maar klein.

Voor de schaal Religie vinden we zelfs geen verschil. Dit wekt verwondering omdat dat de vraag over 'gelovig zijn' wel duidelijke geslachtsverschillen laat zien ($\chi^2 = 13,4$; $v = 1$; $p < .01$). De proportie studenten die zichzelf 'gelovig' noemt, verschilt niet zo sterk, namelijk 25,7% voor de mannen versus 29,5% voor de vrouwen. Het geslachtsverschil manifesteert zich namelijk voornamelijk in het opvallend groter aantal mannelijke studenten dat zichzelf 'ongelovig' noemt, namelijk 45,1% tegenover 31,9% voor de vrouwen. Logischerwijs vertaalt zich dat geslachtsverschil ook in het percentage dat 'twijfelt', namelijk 29,2% van de mannen versus 38,6% van de vrouwen. Met andere woorden, mannelijke studenten kiezen radicaler tussen geloven versus niet-geloven. Vrouwelijke studenten zijn sterker aanwezig in de groep van overtuigd gelovigen maar ook heel duidelijk in de groep van 'zoekenden'. Dat laatste kan mogelijk verklaren waarom de Zingevingsmarkt, waar vaak een grijze zone tussen geloven en niet-geloven aan bod komt, op vrouwen een grotere aantrekkingskracht heeft. In elk geval laten, ook in ons onderzoek, de verschillen en gelijkenissen tussen de geslachten zien, dat voor wat betreft religiositeit, de hogere religiositeit van vrouwen met de nodige nuance moet

worden bekeken. Ander onderzoek heeft al aangetoond dat de relatie tussen geslacht en religiositeit mede afhangt van de gemeten aspecten en de wijze waarop die gemeten zijn (Loewenthal e.a., 2002).

Tabel 4 Levenswaarden en bronnen van levensbeschouwing: geslacht

LEVENSWAARDEN	man	vrouw	sig.
Altruïsme	0,55	0,89	V**
Genot	0,63	0,62	
Universalisme	0,12	0,42	V**
Zelfsturing	0,28	0,27	
Prikkeling	0,11	0,03	
Prestatie	0,18	-0,15	M**
Traditie	-0,45	-0,30	V*
Zekerheid	-0,31	-0,33	
Conformiteit	-0,79	-0,65	V*
Macht	-0,39	-0,99	M**
LEVENSBESCHOUWING			
Religie	1,67	1,76	
Rationaliteit	2,60	2,47	M*
Zingeingsmarkt	2,25	2,51	V**
Openheid	3,12	3,38	V**

Vooropleiding

We gingen na in hoeverre de vooropleiding in het secundair onderwijs een rol speelt. We beperken ons tot het onderscheid Algemeen Secundair Onderwijs (ASO) versus de anderen, omwille van het relatief kleine aantal voor het Technisch, Kunst- en Beroepssecundair Onderwijs.

Studenten afkomstig uit het ASO leggen relatief meer nadruk op ik-waarden terwijl de anderen meer nadruk leggen op wij-waarden. Dit verschil wordt allicht meebepaald door het feit dat de vooropleiding gecorreleerd is met geslacht. 64,5% van de mannelijke studenten komt uit het ASO tegenover 54,7% van de vrouwelijke studenten. Bovendien kiezen vrouwen voor andere studierichtingen in het hoger onderwijs. In onze steekproef zijn mannen opvallend sterk vertegenwoordigd in het studiegebied Economie & Management (61,4%) terwijl vrouwen het sterkst vertegenwoordigd zijn in de studiegebieden Onderwijs, Gezondheidszorg en Sociaal-Agogisch werk, waar ze zo'n 75% van de studenten uitmaken. Op die verwevenheid komen we verderop nog terug.

Tabel 5 Levenswaarden en levensbeschouwing: vooropleiding

LEVENSWAARDEN	ASO	andere	sig.
Altruïsme	0,66	0,90	andere**
Genot	0,64	0,60	
Universalisme	0,23	0,42	andere**
Zelfsturing	0,25	0,31	
Prikkeling	0,05	0,07	
Prestatie	0,09	-0,21	ASO**
Traditie	-0,42	-0,25	andere**
Zekerheid	-0,35	-0,28	
Conformiteit	-0,66	-0,78	
Macht	-0,61	-0,99	ASO**
LEVENSBESCHOUWING			
Religie	1,64	1,87	andere**
Rationaliteit	2,55	2,48	
Zingevingmarkt	2,37	2,46	
Openheid	3,26	3,33	

Financiële toestand

We vroegen aan de student om de eigen financiële toestand in te schatten. We beschouwen dit als een zelfgerapporteerde indicator voor de sociaal-economische status. De sociaal-economische status is een variabele die traditioneel veel aandacht krijgt in het onderwijs. Hierbij wordt dikwijls gesteld dat jongeren uit de lagere sociale klassen niet alleen een 'cognitieve achterstand' kunnen hebben maar ook 'cultureel anders zijn' of beschikken over een ander 'cultureel kapitaal'. Daarom gaan we ook na of de sociaal-economische status gerelateerd is aan levenswaarden en levensbeschouwing. Omwille van de scheve verdeling die we krijgen op basis van de oorspronkelijke vijfpuntenschaal, herleiden we de variabele 'financiële situatie' tot een dichotome variabele (ongunstig versus gunstig).

Ook hier vinden we een aantal verschillen. Mensen die de eigen financiële toestand ongunstig evalueren leggen meer gewicht op wij-waarden. Ook hier kan de verwevenheid met de studiekeuze meespelen. Financieel zwakkere studenten vinden we relatief minder in Economie & Management (18,3%) tegenover 26,7% in de andere studiegebieden ($\chi^2 = 8,09$; $v = 1$; $p < .01$).

Tabel 6 Levenswaarden en levensbeschouwing: financiële toestand

LEVENSWAARDEN	Ongunstig	Gunstig	sig.
Altruïsme	0,87	0,74	OG*
Genot	0,49	0,66	G*
Universalisme	0,46	0,28	OG**
Zelfsturing	0,40	0,22	OG**
Prikkeling	-0,02	0,05	
Prestatie	-0,15	0,00	
Traditie	-0,38	-0,35	
Zekerheid	-0,37	-0,29	
Conformiteit	-0,52	-0,71	OG*
Macht	-1,01	-0,74	G**
LEVENSBESCHOUWING			
Religie	1,82	1,70	
Rationaliteit	2,54	2,49	
Zingevingmarkt	2,37	2,41	
Openheid	3,39	3,25	

Tabel 7 Levenswaarden en levensbeschouwing: etnisch-culturele achtergrond

LEVENSWAARDEN	Autochtoon	Allochtoon	sig.
Altruïsme	0,75	0,78	
Genot	0,65	0,33	AU**
Universalisme	0,30	0,39	
Zelfsturing	0,28	0,18	
Prikkeling	0,07	-0,04	
Prestatie	-0,01	-0,16	
Traditie	-0,38	-0,09	
Zekerheid	-0,34	-0,16	
Conformiteit	-0,71	-0,55	
Macht	-0,75	-0,88	
LEVENSBESCHOUWING			
Religie	1,64	2,82	AL**
Rationaliteit	2,50	2,80	AL**
Zingevingmarkt	2,40	2,41	
Openheid	3,26	3,65	AL**

Het onderscheid tussen de 'autochtone' en 'allochtone' studenten wordt gemaakt op basis van het land van geboorte van de ouders en grootouders gecombineerd met de thuistaal. Wat de waarden betreft vinden we weinig verschillen of toch veel minder dan we vonden tussen groepen studenten op basis van godsdienst. Dit kan te maken hebben met het feit dat de groep van allochtone studenten heel heterogeen is zowel qua afkomst als qua taalachtergrond en religie. We merken dat religieuze zingevingsbronnen in het bijzonder voor de allochtone student belangrijk zijn. Wat opvalt is dat deze groep ook relatief meer belang hecht aan de bronnen van zingeving die vallen onder de schaal Rationaliteit en dat ze sterker scoren op Openheid.

MEERVOUDIGE REGRESSIE

We gaven al aan dat de onderzochte predictoren onderling verweven zijn. Om een beter zicht te krijgen op de unieke voorspellende waarde van elke predictor brengen we de vier onderzochte persoonsgebonden factoren samen in een meervoudige regressie. We voegen er één variabele aan toe met betrekking tot de studiekeuze in het hoger onderwijs, namelijk: kiest men voor het studiegebied Economie & Management of voor een ander studiegebied? Uit de bivariate analyses bleek dat vooral het verschil tussen die twee groepen opleidingen groot is. We voeren de meervoudige regressieanalyse uit voor zes te verklaren variabelen. De eerste twee zijn de factorscores voortkomend uit een hoofdcomponentenanalyse op de tien levenswaarden. De twee factoren die we verkrijgen, weerspiegelen heel duidelijk de twee dimensies uit de betekenisruimte van Schwartz. De wij-oriëntatie komt overeen met de horizontale as in Schwartz' model, de Verandering-dimensie met de verticale as (figuur 1). De andere te verklaren variabelen zijn de drie bronnen van levensbeschouwing (Religie, Rationaliteit en Zingsgevingsmarkt) en de schaal voor bereidheid tot dialoog (Openheid).

Tabel 8 Levenswaarden en bronnen van levensbeschouwing: meervoudige regressie

	Waardenoriëntatie		Religie	Rationaliteit	Zingevingsmarkt	Openheid
	Wij	Verandering				
<i>beta-coëfficiënten</i>						
Studiegebied (E&M)	-0,41**	-0,08	-0,04	-0,01	-0,07	-0,16**
Studieverleden (ASO)	-0,03	0,00	-0,07	0,06	-0,02	0,05
Allochtoon	0,02	-0,10*	0,38*	0,12**	0,00	0,13**
Financieel (gunstig)	-0,08*	0,00	0,01	-0,01	0,03	-0,04
Geslacht (vrouw)	0,16**	-0,06	0,03	-0,09*	0,15**	0,11*
R ²	.276	.016	.167	.024	.039	.068

Bovenstaande resultaten geven aan dat het studiegebied in hoge mate bepaalt of men vooral wij-waarden dan wel ik-waarden meer gaat beklemtonen. Geslacht blijkt ook na controle voor studiegebied gerelateerd te zijn aan de dimensie wij-waarden, in die zin dat vrouwen wij-waarden meer benadrukken. We vinden ook een bescheiden verband met de financiële gezinssituatie. Studenten in een minder gunstige financiële situatie leggen meer nadruk op de wij-waarden. De veranderingsdimensie in het waardenmodel kan in mindere mate verklaard worden door de geselecteerde predictoren. We stellen enkel vast dat de allochtone student minder veranderingsgezin is dan de autochtone student. Allochtoon zijn hangt dan weer duidelijk positief samen met de mate waarin men zijn levensbeschouwing inhoud geeft op basis van religieuze bronnen. Ook voor de rationele bronnen is de relatie met allochtoon zijn positief. Vrouwen gaan meer dan mannen hun levensbeschouwing baseren op de zingevingsmarkt en minder op rationele bronnen. Ten slotte tonen de resultaten dat openheid ten aanzien van andere opvattingen lager is in het studiegebied Economie & Management en hoger is bij allochtone studenten en vrouwen.

CONCLUSIES EN DISCUSSIE

Dit onderzoek naar waarden en zingeving is exploratief van aard en beperkt zich tot één instelling voor hoger onderwijs met vier studiegebieden. We hoeden ons dan ook voor al te generaliserende uitspraken. De resultaten worden best bekeken als één casus die interessante hypothesen kan opleveren en kan aanzetten tot reflectie. De resultaten mogen dus geenszins gezien worden als algemene uitspraken over alle studenten in het hoger onderwijs, laat staan over jongeren. Bovendien geven ze een beeld van het 'hier en nu' en zo is het ook bedoeld. Andere instellingen voor hoger onderwijs kunnen de resultaten confronteren met de eigen situatie. Uitbreiding van het onderzoek naar andere instellingen voor hoger onderwijs zou de validiteit en betrouwbaarheid van de resultaten uiteraard ten goede kunnen komen.

Terugblikkend op de resultaten kunnen we de volgende bedenkingen maken en voorlopige conclusies trekken.

1. Heel wat studenten vinden levensbeschouwing belangrijk, in die zin dat ze het de moeite waard vinden om stil te staan bij de zin en betekenis van het leven. Een minderheid van de studenten geeft hieraan een expliciet religieuze invulling.
2. Ruim een kwart van de studenten noemt zichzelf expliciet gelovig. Ruim een derde van de studenten weet het niet goed en twijfelt. Met andere woorden, ze worstelen in zekere mate met de eigen religieuze identiteit. Ruim één op drie studenten noemt zichzelf 'ongelovig'; deze groep is dus groter dan de groep gelovigen. Mannelijke studenten kiezen gemakkelijker dan vrouwen tussen geloven of niet-geloven, en zijn ook ruimer vertegenwoordigd bij de ongelovigen. Vrouwen vertoeven meer in de grijze zone en gaan dan ook meer op zoek, zowel op de Zingevingsmarkt als via een 'open' dialoog met andersdenkenden. Vrouwen noemen zichzelf ook vaker gelovig.

3. Ruim 60% van de studenten identificeert zichzelf met een religie. Dat is dus een veel grotere groep dan diegenen die zichzelf gelovig noemen. Behoren tot een religie staat vooral voor studenten uit een christelijke omgeving niet automatisch gelijk aan geloven of participeren. Deze 'sociaal-culturele' vorm van religie is ook een belangrijke religieuze identiteit onder de rest van de bevolking. De tegenstelling met de islamitische studenten is opvallend. We zien dat het vooral de allochtone student is die zich identificeert met zijn geloof. Opvallend hierbij is dat bij de groep van allochtone studenten de wetenschappelijke en rationele bronnen van zingeving bijna even hoog scoren als de religieuze bronnen van zingeving, en dat beide bronnen door hen belangrijker worden geacht, vergeleken met de groep van autochtone studenten. Dat lijkt een beeld te suggereren van allochtone studenten die veel actiever bezig zijn om hun zingeving te construeren.
4. De waardehiërarchie van de studenten kan ambivalent worden genoemd. We vinden zowel wij-waarden als ik-waarden bovenaan de waardehiërarchie. Hebben we hier dan toch te doen met de en-en-generatie die universeel denkt en sociaal geïntereerd is, maar tegelijk maximaal wil genieten van het leven? Met Altruïsme helemaal bovenaan en Macht helemaal onderaan zouden we toch kunnen gewagen van een overwicht van de wij-waarden ten opzichte van de ik-waarden. Op de verticale as van het model ligt de klemtoon meer op openheid dan op vasthouden.
5. Uitgesplitst per opleiding en studiegebied, merken we dat vooral de horizontale as van Schwartz' model belangrijke distincties oplevert. Vooral het studiegebied Economie & Management onderscheidt zich van de andere studiegebieden (Gezondheidszorg, Onderwijs en Sociaal-agogisch Werk) door een grotere klemtoon op ik-waarden. Deze 'segregatie van waarden' kan vanuit de 'persoon-omgevingsfit'-gedachte als logisch en wenselijk worden gezien. De studie- en beroeps(zelf)oriëntering zijn immers in belangrijke mate op die leest geschoeid. Vanuit maatschappelijk en diversiteitsoogpunt durven we dit toch in twijfel te trekken. Moeten we de 'waarden-segregatie' in het onderwijs en in de professionele wereld niet tegengaan zodat we in elk studie- en beroepsdomein een grote mix aan waarden krijgen? Moeten we er niet voor zorgen dat in studiegebieden waar ik-waarden als geld en individueel prestige relatief hoog in de waardehiërarchie staan ook extra aandacht gaat naar wij-waarden en vice versa? Dit kan ondermeer door in het curriculum ruim aandacht te besteden aan maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO), een managementkader waar juist het zoeken naar evenwichten en synergieën tussen waarden (People, Planet en Profit) (Molderez & Lefebvre, 2009) centraal staat.
6. De interpretatie van waardenverschillen tussen studiegebieden en opleidingen wordt bemoeilijkt door het feit dat het hier gaat om cross-sectionele data. Het is dan ook niet helemaal duidelijk of hier sprake is van effecten op basis van selectie dan wel socialisatie (of beide). Aangezien de respondenten eerstejaarsstudenten zijn, lijkt selectie meer aannemelijk. Longitudinaal onderzoek kan deze veronderstelling toetsen.
7. In onze studie vinden we aanwijzingen dat waarden en levensbeschouwing gendergebonden zijn. De geslachtsverschillen betreffende levenswaarden liggen in de lijn van de resultaten uit meta-analyses. Vooral de grote klemtoon die vrouwen leggen op wij-waarden en mannen op ik-waarden komt duidelijk naar voren. Net zoals in

internationale studies zijn de verschillen wel significant maar niet bijzonder groot en vallen ze deels samen met de studiekeuze. Het is dan ook een uitdaging om gendersegregatie en waardensegregatie in het onderwijs, de economie en de maatschappij in hun onderlinge samenhang verder te bestuderen (Berings, 2003).

8. De verbanden tussen 'religieuze zingeving' en waarden wijzen in de richting van een traditionele invulling van religie gekenmerkt door onthechting en traditie. Deze vaststelling moet natuurlijk ook in het licht gezien worden van de wijze waarop dit concept gemeten is (traditionele religieuze symbolen zien als een inspiratiebron). Bovendien mag dit niet in absolute termen worden gezien. Al met al is de waardehiërarchie van gelovigen en christenen niet zo verschillend van de andere groepen. Ook in de groep van overtuigde christenen vinden we dezelfde top drie als voor de hele studentpopulatie: Altruïsme, Genot en Universalisme. Dit houdt ook in dat we in de resultaten geen argumenten vinden om Altruïsme ('naasteliefde') en Universalisme ('werken aan een betere wereld') exclusief aan een christelijke oriëntatie en/of gelovig toe te schrijven, hoewel er wel een positieve samenhang is. We vinden evenmin argumenten om het te linken aan het concept van de ongebonden spiritualiteit: over het algemeen is de samenhang hier zwak of niet-significant. Uiteraard kan het omgekeerde wel: gelovige studenten kunnen in hun geloof inspiratie vinden om aan deze wij-waarden een invulling te geven. Toch onthouden we hier dat het niet in de eerste plaats op deze wij-waarden is dat christenen en gelovige studenten zich onderscheiden van de andere studenten. In een vervolgstudie zou het de moeite waard zijn om na te gaan of dit ook geldt voor andere dimensies van religieuze betrokkenheid, zoals religieuze praktijken en specifieke geloofsaspecten.

Naast het opmaken van een status questionis met betrekking tot de diversiteit in onze hogeschool-universiteit, heeft het onderzoek ook als doel diversiteit in het algemeen en in het bijzonder met betrekking tot religie, levensbeschouwing en waarden bespreekbaar te maken, zowel bij de studenten, personeel als externe betrokkenen. Eén van de doelstellingen van het diversiteitsbeleid is om het thema diversiteit 'in de klas' te brengen. De resultaten van dit interne onderzoek kunnen hier als lesmateriaal dienst doen. Ze laten immers toe om samen met de studenten gegevens verder te exploreren, over de resultaten te debatteren en ervaringen uit te wisselen. Als onderdeel van een ethische en levensbeschouwelijke vorming kan het boeiend zijn om stil te staan bij de verschillen tussen mensen en groepen die door de enquêteresultaten worden gesuggereerd en dit terug te koppelen aan de eigen beleefde waarden. Het is belangrijk om hierbij te beseffen, dat het inderdaad 'maar' om enquête-onderzoek gaat. Het gaat dus enkel om verschillen in de wijze waarop mensen zich verschillend tonen, en we verliezen heel wat van de subtiliteit van verhalen over waarden zoals ze door studenten beleefd worden. Bovendien mag de aandacht voor het verschil ons er niet van weerhouden om ook op zoek te gaan naar wat alle mensen juist bindt en boeit. We besluiten dan ook met een aforisme van Paul Valéry: 'Mensen onderscheiden zich door wat ze tonen, en lijken op elkaar door wat ze verbergen.'

REFERENTIES

- Adriaenssens, S., & Van Droogenbroeck, M., (2005). *Religious dimensions and well-being. Some preliminary considerations*. Paper presented at the 28th ISSR Conference, Zagreb July 18-22.
- Batson, C., Schoenrade, P., & Ventis, W.L. (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. New York: Oxford University Press.
- Berings, D. (2003). Zit het glazen plafond tussen de oren? *Over-Werk*, 13(1), 186-189.
- Berings, D. (2006). Concurrerende waarden: een intrigerend en integrerend concept voor het bestuderen en vormgeven van organisatieverandering. In: J. Hovelynck, S. De Weerd, A. Dewulf A. (Red.) *Samen leren en werken in en tussen organisaties*. (pp. 159-185). Leuven: Lannoo Campus.
- Berings, D. (2008). Levensbeschouwing, religie en waarden als elementen van diversiteit. Een diversiteitsonderzoek aan de HUB. *H-ogelij, 16(3)*, 15-23.
- Berings, D. (2008). Werken met waarden. De moeite waard. *H-ogelij, 16* (themanummer), 53-60.
- Berings, D. (2009). *Reflection on quality culture as a substantial element of quality management in higher education*. Paper presented at the Fourth European Quality Assurance Forum (EQAF), Copenhagen (19-21 November 2009).
- Berings, D., Grieten, S., & De Feyter, T. (2009). HRM en MVO: kansen om samen op weg gaan. In: M. De Prins, K. Devooght, G. Jansen en I. Molderez (Red.). *Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen. Van Strategisch Inzicht tot Operationele Aanpak*, (pp. 115-132). Antwerpen: Uitgeverij De Boeck.
- Billiet, J., & Dobbelaere, K. (1976). *Godsdienst in Vlaanderen. Van kerks katholicisme naar sociaal-kulturele kristenheid?* Leuven: Davidsfonds.
- Bouten, L. (2007). *Religieus humanisme: inhoud en geschiedenis*. Doctoraalscriptie. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek.
- Davidson, M.J., & Fielden, S.L. (2003). *Individual diversity and psychology in organizations*. Chichester: Wiley.
- Derks, A. (2006). Populism and the ambivalence of egalitarianism. How do the underprivileged reconcile a right wing party preference with their socio-economic attitudes? *World Political Science Review*, 2(3), 174-200.
- Dezutter, J., & Hutsebaut, D. (2006). Relishopping: Een explorerende studie bij Vlaamse jongeren. In: A. Dillen & D. Pollefeyt (Eds.), *God overal en nergens? Theologie, pastoraal en onderwijs uitgedaagd door een 'sacraal reveil'*, (pp. 107-120). Leuven: Acco.
- Dezutter, J., Soenens, B., & Hutsebaut, D. (2006). Religiosity and mental health: A further exploration of the relative importance of religious behaviors vs. Religious attitudes. *Personality and Individual Differences*, 40, 807-818.
- Dobbelaere, K., & Voyé, L. (2000). Religie en kerkbetrokkenheid: ambivalentie en vreemding. In: K. Dobbelaere, M. Elchardus, J. Kerkhofs, L. Voyé & B. Bawin-Legros (Eds.), *Verloren zekerheid. De Belgen en hun waarden, overtuigingen en houdingen*, (pp. 117-152). Tiel: Lannoo.
- Dose, J.J. (1997). Work values: An integrative framework and illustrative application to organizational socialization. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 70, 219-240.

- Dobbelaere, K., Elchardus, M., Kerkhofs, J., & Voyé, L. (Red.) (2000). *Verloren zekerheid. De Belgen en hun waarden, overtuigingen en houdingen*. Tielt: Lannoo.
- Duquet, N., Glorieux, I., Laurijsen, I. & Van Dorselaer, Y. (2007). *Wit krijgt schrijft beter. De schoolloopbanen van allochtone jongeren in Vlaanderen*. Antwerpen: Garant.
- Elchardus, M., & Heyvaert, P. (1991). *Soepel, flexibel en ongebonden. Een vergelijking van twee laat-moderne generaties*. Brussel: VUB-Press.
- Flannelly, K. J., & Galek, K. (2006). Discipline and sex differences in religiosity and spirituality among health care professionals. *Psychological reports*, 99(3), 803-804.
- Hamel, G. & Prahalad, C.K. (1994). *Competing for the future*. Boston: Harvard Business School Press.
- Harvey, L., & Stensaker, B. (2008). Quality Culture: understandings, boundaries and linkages. *European Journal of Education*, 43(4), 427-442.
- Kronjee, G. & Lampert, M. (2006). Leefstijlen en zingeving. In: W.B.H.J. van de Donk et al. (Red.) *Geloven in het publieke domein: verkenningen van een dubbele transformatie*, (pp. 171-208). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kunneman, H. (2006). Horizontale transcendentie en normatieve professionalisering: de casus geestelijke verzorging. In: W.B.H.J. van de Donk et al. (Red.) *Geloven in het publieke domein: verkenningen van een dubbele transformatie*, (pp. 367-393). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lacante, M. Almaci, M, Van Esbroeck, R, Lens, W., & De Metsenaere, M. (2007). *Allochtonen in het hoger onderwijs. Factoren van studiekeuze en studiesucces bij allochtone studenten*. Leuven/Brussel: KULeuven/VUBrussel.
- Liebig, T. (2009). *Children of immigrants in the labour markets of EU and OECD countries: an overview*, (No. 25). Parijs: OECD.
- Loewenthal, K.M., MacLeod, A.K., & Cinnirella, M. (2002). Are women more religious than men? Gender differences in religious activity among different religious groups in the UK. *Personality and Individual Differences*, 22(1), 133-139.
- Meuleman, B., & Billiet, J. (2003). De houding van Vlamingen tegenover 'oude' en 'nieuwe' migranten: diffuus of specifiek? In: Administratie, Planning en Statistiek (Ed.), *Vlaanderen gepeild*, (pp. 137-176). Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Molderez, I., & Lefebvre, E. (2009). Denkkaders van maatschappelijk verantwoord ondernemen. In: M. De Prins, K. Devooght, G. Jansen en I. Molderez (Red.). *Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen. Van Strategisch Inzicht tot Operationele Aanpak*, (pp. 43-64). Antwerpen: Uitgeverij De Boeck.
- Peters, T.J., & Waterman, R.H. (1982). *In search of excellence*. New York: Harper & Row.
- Roe, R. A., & Ester, R. (1999). Values at work: Empirical findings and theoretical perspective. *Applied Psychology: An International Review*, 48, 1-21.
- Ros, M., Schwartz, S.H., & Surkiss, S. (1999). Basic individual values, work values, and the meaning of work. *Applied Psychology: An International Review*, 48, 49-71.
- Schwartz, S. H. (2003). *A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. Chapter 7 in the Questionnaire Development Package of the European Social Survey*. [www.Europeansocialsurvey.org.]
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65.

- Schwartz, S.H., & Rubel, T. (2005). Sex differences in value priorities: Cross-cultural and multi-method studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 1010-1028.
- Van den Broeck, H., & Vanderheyden, K. (2000). *Mensen maken waarden, waarden maken mensen*. Leuven: Acco.
- Van Remoortere, C., Simons, J., de Graef, G., & Bastiaens, J. (2009). *Tellen en meetellen in het hoger onderwijs. Naar een geïntegreerd diversiteitsbeleid*. Leuven: Acco.
- Van Speybroeck, C. (2008). Waarom kiezen als je kunt combineren? Filosofie, ethiek en RZL in het curriculum van de professionele bachelor ergotherapie van de HUB. *Hogelijf*, 16(3), 24-33.
- Verhoeven, D. (1994). *De levensbeschouwing van studenten aan de K.U.Leuven. Een sociaal-wetenschappelijke studie*. Leuven : K.U.Leuven. Departement Sociologie. Sociologisch Onderzoeksinstituut.
- Viljoen, J., & van Waveren, C.C. (2008). *An improved model for quantifying an organizational quality culture*. PICMET 2008 Proceedings, 27-31 July, Cape Town, South Africa.